

УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Гуманітарний факультет

Кафедра філології

**ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ЖАНРУ ФЕНТЕЗИ ТА ЙОГО ФУНКЦІЇ
У ТВОРАХ ДЖ. ТОЛКІНА ТА ДЖ. РОУЛІНГ**

Студентки ІV курсу

групи ГФІ-18/Б

Тетяни Яцишин

Науковий керівник:

кандидат філософських
наук, доцент

Ігор Колесник

Львів 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ПРО ФЕНТЕЗІ	6
1.1. Дефініція фентезі та суміжної термінології	7
1.2. Етапи становлення (походження) жанру фентезі	11
1.3. Загальні функції фентезі	19
1.4. Субжанри фентезі та їхні функції	22
РОЗДІЛ II. ВИЗНАЧЕННЯ ФУНКЦІЙ ФЕНТЕЗІ У РОМАНАХ ДЖОНА РОНАЛЬДА РУЕЛА ТОЛКІНА ТА ДЖОАН РОУЛІНГ	25
2.1. Джон Р. Р. Толкін та натхнення для романів про Середзем'я	26
2.2. Джоан Роулінг та натхнення для романів про Гаррі Поттера	29
2.4. Функції фентезі крізь призму основних мотивів «Гобіта», «Володаря Перснів» та «Гаррі Поттера»	31
ВИСНОВКИ	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	38

ВСТУП

У 2019 році у списку найпопулярніших літературних жанрів в Україні фентезі посіло загалом п'яте місце, проте для молоді до 29 років воно посідає перше місце¹. У 2020 році фентезі посіло третє місце² у світовому рейтингу літератури. Популярність цього жанру розпочалася ще на початку двадцятого століття й відтоді лише зміцнює свої позиції не лише серед читачів, але й серед науковців.

Найбільшим поштовхом до наукового вивчення літератури стала публікація роману Джона Рональда Толкіна «Володар Перснів» (англ. The Lord Of The Rings) у 1954 році. Саме з Дж. Р. Р. Толкіна починає відлік сучасне фентезі, відмінне від попередніх авторів, Його праці встановили планку для майбутніх авторів фентезі та лише небагатьом вдалося здобути всесвітню популярність, як от Джоан Роулінг та її серія романів «Гаррі Поттер» (англ. Harry Potter) та Джордж Мартін і його серія «Пісня льоду й полум'я» (англ. A Song Of Ice And Fire).

У європейському та американському літературних дискурсах жанр фентезі досліджують та розвивають протягом десятиліть, тоді як в Україні це питання й надалі залишається таємницею. Першу дисертацію з фентезі захистили лише у 2002 році, а останню, вісімнадцяту, у 2014 році. Загалом дослідників жанру фентезі в Україні є близько двадцяти³. Малодослідженість цього жанру також перешкоджає розвитку оригінального українського фентезі світового рівня.

---

¹ Українці назвали свої літературні уподобання // РБК-Україна (<https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraintsy-nazvali-svoi-literaturnye-predpochteniya-1578049910.html>), 03.01.2020 [доступ від 26.05.2022]

² Smailes, G. Which book genre is the most popular? // ProActiveWriter, (<https://proactivewriter.com/blog/how-to-pick-a-genre-for-your-book-what-is-the-most-popular-best-selling-book-genre>) 13.08.2020 [доступ від 26.05.2022]

³ Рязанцева Т. Дослідження літератури фентезі в Україні. Основні факти (2002-2016) // Національна академія наук України імені Тараса Шевченка (<http://www.ilnan.gov.ua/index.php/uk/naukovo-doslidni-tsentry-pry-instituti/tsentr-z-doslidzhennia-literatury-fentezi/item/54-doslidzhennia-literatury-fentezi-v-ukraini-osnovni-fakty-20022016>) [доступ від 26.05.2022]

Метою цього дослідження є визначення фентезі як жанру: термінологія, історія та передусім його функції.

Відповідно до мети, формулюю такі **завдання**:

- окреслення різних визначень у закордонному та вітчизняному дискурсах;
- узагальнення цих визначень у контексті нашої теми;
- визначення етапів становлення жанру фентезі;
- виокремлення функцій фентезі;
- аналіз фентезі на прикладі текстів Дж. Р. Р. Толкіна і Дж. Роулінг.

Передусім, я визначаю **термінологію** «фентезі»: які варіанти використовуються у закордонному та вітчизняному дискурсах, коротке пояснення та узагальнення кожного. Опісля вияскравлюю етапи становлення фентезі саме як літературного жанру (історичний контекст), і лиш опісля виокремлюю функції, які воно виконує.

Об'єктом мого дослідження є власне жанр фентезі на прикладі зазначених темою літературних творів, а **предметом** — його термінологія, становлення та функції.

У дослідженні я використовую кілька **методів**: загальнонаукові — дедукції, індукції, аналізу, компаративного аналізу; і спеціальні — феноменологічний, герменевтичний та інші методи дослідження.

За основу для дослідження я використовую праці двох унікальних авторів фентезі – Дж. Р. Р. Толкіна («Володар Перснів», «Гобіт») та Дж. Роулінг (серія романів про Гаррі Поттера).

У першому розділі я розглядаю теоретичну складову жанру фентезі. У підрозділі 1.1 проаналізовано дефініції поняття «фентезі» та суміжних термінів (англ. «fantasy», «fairy-stories», «tales»). У підрозділі 1.2 проаналізовано та

узагальнено етапи становлення жанру фентезі. Підрозділ 1.3 окреслює субжанри фентезі та подає приклади до них. У підрозділі 1.4 проаналізовано функції, які виконує жанр фентезі загалом у літературі та масовій культурі (зокрема, кінострічках, комп'ютерних іграх тощо).

У другому розділі я коротко окреслюю історію авторів та що надихнуло їх на написання своїх романів і на прикладах окреслюю функції, які виконує фентезі, у найбільш популярних творах цього жанру.

РОЗДІЛ І

ПРО ФЕНТЕЗІ

Початок двадцять першого століття ознаменував початок піднесення та поширення фентезі. Жанр, домінують західноєвропейський та американський, набув поширення на кожному континенті. Нині ми бачимо неймовірних африканських авторів, як от нігерійська авторка Томі Адеємі «Діти Крові та Кістки» (англ. *Children of Blood and Bone*) (2018), цілий спектр представників Азії, наприклад, Грейс Лін, американська тайванського походження, найбільш відома своїм романом «Де гора зустрічається з Місяцем» (англ. *Where the Mountain Meets the Moon*) (2009), оснований на китайському фольклорі; популярними є також роботи авторів Середнього Сходу (Саладін Ахмед, «Трон Півмісяця» (англ. *Throne of the Crescent Moon*), 2012), Латинської та Південної Америки (Алієтт де Бодард, трилогія «Обсидіан та Кров» (англ. *Obsidian and Blood*), 2010). В Україні цей жанр також розвивається, проте не так швидко, як у світі. Одними з найвідоміших робіт є цикл «Літописи Семисвіття» Наталі Савчук, «Кишеньковий мандруарій. Подорожі фантастичним транспортом» Олега Сіліна, «Лазарус» Світлани Тараторіної, а також підліткове фентезі Володимира Арєнєва, як от «Порох із драконових кісток», «Дитя песиголовців» та інші.

Цікавою є також тенденція збільшення кількості письменниць фентезі. На початку становлення, цей жанр був домінують чоловічим, проте з двадцятого століття кількість жінок-письменниць фентезі невпинно зростає. Найвідомішою є Урсула Ле Гуїн — американська письменниця, найвідоміша своїм циклом романів про Земномор'я, у яких входять: «Чарівник Земномор'я» (англ. *A Wizard of Earthsea*) (1968), «Гробниці Атуану» (англ. *The Tombs of Atuan*) (1971), «Останній берег» (англ. *The Farthest Shore*) (1972) та «Техану» (англ. *Tehanu*) (1990). У 2003 році за заслуги перед жанром фентезі Урсула Ле Гуїн отримала меморіальну премію Меморіальну премію Деймона Найта (Damon Knight Memorial Grand Master Award).

Не меншу популярність здобула Джоан Роулінг, авторка циклу книг про Гаррі Поттера. Перша книга «Гаррі Поттер та Філософський Камінь» зайняла п'яту позицію у списку найбільш проданих книг в історії, а весь цикл — першу позицію. Септологія отримала кіноадаптацію, що лише збільшила її популярність. Сама Джоан Роулінг у 2014 році стала першим письменником-мільярдером (серед чоловіків та жінок) у світі.

Проте історія жанру фентезі сягає глибин людської історії. Першими протофентезійними творами вважають міфи та легенди, фольклор. Жанр в історії мав свої злети та моменти критики, за яким слідувала Золота доба фентезі, яка розпочалась у двадцятому столітті.

У цьому розділі я даю визначення основним термінам, пов'язаним з жанром фентезі, окреслюю етапи його становлення та субжанри, а також визначаю його загальні функції.

1.1. Дефініція фентезі та суміжної термінології

Перш ніж визначити термінологію, варто зауважити розбіжності в українській та англійській мовах. В англійській мові на позначення даного жанру літератури використовується два терміни – «**fantasy**» і «**fairy-stories**», – які є взаємозамінними у більшості випадків. «Fairy-stories» перекладають як «казки», проте в українській мові цей термін має інше визначення та зміст, тож на позначення літературного жанру використовується «фентезі». Тепер перейдімо до визначення термінології в українській та англійській мовах.

Слово «**fantasy**» з'явилося у XIV століття і походить від старофранцузького «**fantasie/phantasie**», тобто “бачення, уявлення”⁴. Нині єдиного визначення терміну «**fantasy**» немає. Оксфордський словник (англ. Oxford Learner's Dictionaries) подає

---

⁴ Origin and meaning of fantasy // *Online Etymology Dictionary* (<https://www.etymonline.com/word/fantasy>) [доступ від 20.05.2022]

визначення жанру «fantasy», як: «вид історії, що відбувається у світі, або варіанті нашого світу, що насправді не існує і має магію, монстрів тощо»⁵. Одне з визначень «fantasy» у Словнику Коллінз (англ. Collins Dictionary) є таким: «праця-фікшн, персонажами якої є надзвичайно уявні персонажі або світи, що не мають відповідників у справжньому світі»⁶. Словник Кембриджу (англ. Cambridge Dictionary) подає ще інше визначення: «вид історії або літератури, події якої відбуваються в уявному світі, і часто залучають традиційні міфи та магичних істот, інколи ідеї чи події з реального світу, зокрема з середньовічної доби історії»⁷. Найповніше визначення «fantasy» літературного жанру знаходимо у «Літературних засобах: визначенні та прикладах літературних термінів» (англ. Literary Devices: Definition and Examples of Literary Terms):

літературний жанр, сюжет якого неможливий у справжньому житті. Сюжет зазвичай містить відьомство чи магію, чи відбувається на незвіданій планеті невідомого світу. Загальна тематика та оформлення містять комбінацію технологій, архітектури, та мови, що інколи нагадують Європейське середньовіччя.⁸

Термін «fantasy» отримав популярність відносно нещодавно. Ще у ХХ столітті більш поширеним терміном був «**fairy-stories**», яким послуговувалися й найвпливовіші письменники й дослідники жанру, зокрема Дж. Р. Р. Толкін. Терміном «fairy-stories» користувалися протягом століть, проте й щодо нього немає

---

⁵ «a type of story that is set in a world, or a version of our world, that does not really exist and involves magic, monsters, etc.»

Fantasy Noun // *Oxford Advanced Learner's*
(<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/fantasy?q=fantasy>) [доступ від 20.05.2022]

⁶ «a work of fiction portraying highly imaginative characters or settings that have no counterparts in the real world.»

Fantasy // *Collins English Dictionary* (<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fantasy>) [доступ від 20.05.2022]

⁷ «a type of story or literature that is set in an imaginary world, often traditional myths and magical creatures and sometimes ideas or events from the real world, especially from the medieval period of history»

Fantasy // *Collins English Dictionary* (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fantasy>) [доступ від 20.05.2022]

⁸ «Fantasy is a form of literary genre in which a plot cannot occur in the real world. Its plot usually involves witchcraft or magic, taking place on an undiscovered planet of an unknown world. Its overall theme and setting involve a combination of technology, architecture, and language, which sometimes resemble European medieval ages.»

Fantasy // *Literary Devices* (<https://literarydevices.net/fantasy/>) [доступ від 20.05.2022]

єдиного визначення. Сам термін складається з двох слів «**fairy/ fairie**» і «**story**». Перше походить з XII століття зі старофранцузького «**faerie**» і використовується на позначення «землі фей, зустрічі фей», а також «заклинань, магії, відьомства та чаклунства». У Франції у 1749 році зустрічаємо і визначення «**fairy-stories**» (або ж «**fairy-tales**», французькою «**conte de feés**») – «усна історія, зосереджена на магічних випробуваннях, квестах і трансформаціях». Отож, поєднавши ці визначення, можна дати визначення «**fairy-stories**» як літературного жанру як: «вигадані історії, події яких відбуваються в уявному світі, містять чарівних персонажів та магію, і зосереджуються на квесті чи/і трансформації персонажів».

«**Fairy-stories**» перекладається як «казки», проте в українському дискурсі цей термін має інше значення ніж в іноземному. «**Казка**» – це:

жанр фольклору, що характеризується художньою вигадкою, фантастичним змістом, розважальністю, закінченим та динамічним сюжетом, своєрідною композицією (традиційні зачин і кінцівка, типові словесні формули, повторення), полярним протиставленням героїв, духовними якостями персонажів, перемогою добра над злом⁹.

Характерними рисами «казки» в українському дискурсі є 1) народність, 2) національні особливості, 3) наближеність до байки (довгий час використовувався як синонім до цього жанру). Казки часто виникали на основі місцевого фольклору та міфів, і саме відмінність слов'янської та германської, з якої походить фентезі, традиції є визначною у різниці термінології.

В українському літературному дискурсі фігурує лише один термін на позначення цього літературного жанру – «**фентезі**», хоч часто використовують також термін «**фантастика**».

Єдине визначення жанру фентезі відсутнє. Один з варіантів подає Юрій Ковалів у Літературознавчій енциклопедії, том 2:

жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, лицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією,

---

⁹ Ярмиш Ю. Ф. Казка // *Енциклопедія Сучасної України* (https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12229), 2011 [доступ від 28.05.2022]

змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією.

Інше визначення знаходимо у Словнику літературознавчих термінів за редакцією О.В. Бобирця:

жанровий різновид фантастики, характерний використанням ірраціональних мотивів чарівництва, магії, лицарства, зображенням віртуальних світів із середньовічними реаліями... .. Події Ф. розгортаються у віртуальному просторі. Самотній герой здійснює Квест (шлях), тобто мандри у пошуках гармонії. У Ф. наявні паралельні світи. Існує кілька різновидів Ф.: героїчне, мрія та чарівництво, наукове, філософське, політичне¹⁰.

В обох визначеннях згадується «фантастика». Тоді як в іноземному літературознавчому дискурсі ці два терміни розмежовують як окремі терміни, в українському дискурсі вони фігурують разом, або фентезі як піджанр фантастики.

Термін «фантастика» походить від французького “**fantastique**” і використовується на позначення літературного та кінематографічного жанру, що «перетинається з науковою фантастикою, жахами та фентезі; пов’язаний переважно з французькою літературою»¹¹. Термін вживається здебільшого у французькому літературознавчому дискурсі, тоді як термін «fantastic» – лише як характеристика інших жанрів. Основною особливістю жанру «fantastique» є наявність надприродних елементів у реалістичному наративі, що вже відрізняє його від фентезі, у якому надприродні елементи присутні у нереальному світі.

В українському дискурсі термін «фантастика» вживається зазвичай на позначення «фентезі» та/або «наукової фантастики», хоч є ні тим, ні іншим, а радше окремим жанром або піджанром фентезі. «**Science fiction**», або ж «наукова фантастика», є окремим жанром, в основі якого лежать наука та технології.

---

¹⁰ Бобирець О.В. *Фентезі*. // Словник-довідник літературознавчих термінів / За ред. О. Ф. Бобирця. Чернігів: Десна Поліграф, 2016, с. 113.

¹¹ «overlaps with science fiction, horror and fantasy; associated chiefly with French literature».

Fantastique // *YourDictionary* (<https://www.yourdictionary.com/fantastique>) [доступ від 20.05.2022]

І фентезі, і наукова фантастика є частиною спекулятивної белетристики, як і інші жанри, такі як жахи, альтернативна історія та інші, проте є самостійними жанрами.

1.2. Етапи становлення (походження) жанру фентезі

Елементи фентезі завжди були частиною оповідок, усних чи писемних. У кожному фольклорі присутні схожі мотиви: божества, монстри, магія або чари, — доповнені самотніми елементами. Одним з основних джерел для створення таких оповідок були місцеві міфи та легенди, через що ми бачимо різницю у термінології та визначенні жанрів у різних традиціях.

Більшість науковців поділяють твердження, що першими творами фентезі можна вважати народну творчість побудовану на місцевій міфології. Кембридзький супутник до літератури фентезі (англ. *The Cambridge companion to fantasy literature*) зазначає одними з перших творів цього жанру «Беовульфа» невідомого автора. «Беовульф» (англ. *Beowulf*) датується X-XI століттями, хоча є твердження й про VII століття, і базується на традиційній германській міфології.

Зародження сучасного жанру фентезі розпочинається у Середньовіччі. Романи, зокрема лицарські, містили елементи реалізму та фентезі: магію, магичних створінь, таких як перевертнів чи драконів, наприклад, та інші. Ці твори не лише використовували вже чинні мотиви, але й створювали нові: наприклад, гіпогриф — міфічна істота, яка є частиною багатьох творів фентезі, зокрема Бакбик (англ. *Buckbeak*) у «Гаррі Поттері», були створені лише у 16 столітті італійським поетом Людовіко Аріосто для поеми «Несамовитий Роланд» (італ. *Orlando furioso*).

Розвиток жанру фентезі продовжився та у часи Ренесансу. Одним з найвідоміших та найважливіших творів цього періоду є «Смерть короля Артура» (сер. фр. *Le Morte d'Arthur*) сера Томаса Мелорі. «Смерть короля Артура» містить не лише легендарні мотиви, як от сам король Артур, його лицарі чи їх діяльність,

але й фентезійні, як от магія. Цей твір поклав початок багатьом іншим історіям, зокрема чаклун Мерлін, який є основоположником або ж найкращим магом у багатьох фентезійних світах. У «Гаррі Поттері» Мерлін також існує як у світі чаклунів та чаклунок, так і у світі маглів, людей, що не володіють магією. У цей період зароджуються не лише історії про магію, але й про ельфів та гоблінів. Однією з таких робіт є «Королева фей» (англ. *The Faerie Queene*) Едмунда Спенсера.

У період Просвітництва популярність здобувають *fairy-stories*. Письменниками, що вплинули на розвиток і становлення фентезі, були Шарль Перро та Мадам д'Онуа. Саме з них розпочинається становлення сучасного фентезі. Хоч *fairy-stories* (і *fairy-tales* – термін, який вперше використала саме Мадам д'Онуа на позначення своїх творів) і відрізняються від *fantasy*, та вони є одним з початків цього жанру.

Водночас починає зароджуватися літературознавчий дискурс навколо фентезі. Загалом цей жанр піддавали критиці: його елементи вважалися забобонними та приймали лише у випадку доведення «справжньої віри», або ж підтвердження дидактичною або моральною метою. Одним з найзавзятіших критиків фентезі, всесвітньо відомий шотландський письменник, автор «Айвенго» (англ. *Ivanhoe*) (1819), «Роб Роя» (англ. *Rob Roy*) (1817), Сер Вальтер Скотт в обговоренні робіт Ернста Теодора Амадея Гоффмана («Лускунчик і Мишачий король» (нім. *Nußknacker und Mausekönig*), 1816) та Мері Шелі («Франкенштейн» (англ. *Frankenstein*), 1818) вимагав, щоб фантастичні елементи були «нечастими, невиразними», але характеризувались «філософським міркуванням та моральною правдою».

Жанр фентезі став непридатним для епохи науки та моралі, де у літературному дискурсі панували цінності реалізму. Проте це не завадило вікторіанській добі стати одним з найважливіших періодів у розвитку жанру. Більшість робіт, схожих на сучасне фентезі, як не дивно, маскувалося під дитячу літературу (Джон Раскін, «Король Золотої Ріки або Чорні Брати: Легенда Стирії»

(англ. *The King of the Golden River or The Black Brothers: A Legend of Stiria*), 1841; Льюїс Керрол, «Алісині пригоди у Дивокраї» (англ. *Alice's Adventures in Wonderland*), 1865; Чарльз Кінгслі, «Діти води, чарівна казка для земної дитини» (англ. *The Water-Babies, A Fairy Tale for a Land Baby*), 1863), псевдоісторичну літературу (роботи критика фентезі Вальтера Скотта, «Ламмермурська наречена» (англ. *The Bride of Lammermoor*), 1819), герметичну або окультну літературу (Едвард Булвер Літтон, «Заноні» (англ. *Zanoni*), 1842), або ж псевдомедієвальної (Вільям Морріс, «Криниця за межами світу» (англ. *The Well at the World's End*), 1894).

Ранні романи з елементами фентезі часто позиціювали себе як «справжні історії», як от, наприклад, «Історія Тома Джонса, знайди» (англ. *The History of Tom Jones, a Foundling*) (1749) Генрі Філдінга, «Життя та дивовижні пригоди Робінзона Крузо» (англ. *The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe*) (1719) Деніела Дефо. У передмові останньої стверджувалося, що це справжній журнал, знайдений редактором Дефо, який запевняв, що це «справедлива історія фактів». Джон Р. Р. Толкін, творець найповнішого та найдосконалішого всесвіту фентезі, перейняв цю ідею, заявляючи, що взяв історії про Середзем'я взяті з «Червоної Книги Західних земель» (англ. *The Red Book of Westmarch*), реального рукопису, написаного гобітами. Ще одним популярним мотивом дев'ятнадцятого століття, який пізніше повторили у ще одному ключовому творі, є «портальне фентезі», або фентезі-портал. Одним з його творців є Йоганн Вольфганг фон Гете і його історія «Зелена змія та Красива лілія» (нім. *Märchen*), опублікована у 1795 році — це історія про перехід через річку, який є переходом між зовнішнім життям відчуттів та ідеальними прагненнями людського буття. Цей мотив повторили у пізніші етапи історії фентезі: Людвіг Тік використав мотив порталу у своїй історії «Ельфи» (англ. *The Elves*) (1812), про дівчинку, яка випадково перетнувши міст потрапила до світу прекрасних ельфів, де її очікують неймовірні пригоди; у двадцятому столітті цей мотив використав Клайв С. Люїс при створенні циклу «Хроніки Нарнії» (англ. *The Chronicles of Narnia*), а у 21 столітті – цей мотив став одним з найпопулярніших у

жанрі фентезі («Дім дивних дітей міс Сапсан» (англ. Miss Peregrine's Home for Peculiar Children) (2011) Ренсома Піггса, «Кораліна» (англ. Coraline) (2002) Ніла Геймана).

Ключовою постаттю цієї доби став Джорд МакДоналд, якому належить авторство двох найраніших робіт сучасного фентезі – «Фантасти: казковий роман для чоловіків і жінок» (англ. Phantastes: A Faerie Romance for Men and Women) (1858) та «Ліліт» (англ. Lilith) (1895). Він не лише був письменником, але й товаришем Чарльза Доджсона – МакДоналд переконав друга опублікувати найбільш відому працю фентезі цієї доби, яка отримала найменування «Алісині пригоди у Дивокраї», і вийшла під авторством Льюїса Керолла. Вікторіанська епоха ознаменована періодом творчості Керолла, Раскіна, Кінгслі та МакДоналда, і відома як Золота доба дитячого фентезі.

Фентезі для дорослих також розвивалося, проте не так відкрито, як дитяче. Популярним субжанром стали історії про привидів: «Різдвяна історія» (англ. A Christmas Story) (1843) Чарльза Дікенса, «Піднята вуаль» (англ. The Lifted Vail) (1908) Джорджа Еліота та інші. Вплинула на фентезі цього періоду й популяризація орієнталізму, найбільш видимим проявом чого стала публікація «Нових арабських ночей» (англ. New Arabian Nights) (1882), авторства Роберта Луїса Стівенсона, якому належать також «Химерна пригода з доктором Джекілом та містером Хайдом» (англ. Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde) (1886).

Постаттю, яку не можна оминати, є Вільям Морріс. Він не лише публікував власні фентезійні твори у Журналі Оксфорду та Кембриджу, співзасновником якого був він сам, але він також допоміг розвинути жанр. Морріс зокрема намагався відродити жанр середньовічних романів. Великий вплив на нього мала готика, проте найбільше – саги. Він опублікував переклади Ісландських саг, які пізніше мали великий вплив на Девіда Ліндсі та Дж. Р. Р. Толкіна.

Фентезі залишалося передусім дитячим та підлітковим жанром до початку двадцятого століття. Проте поява журналів, присвячених літературі фентезі,

допомогла популяризації жанру серед дорослої аудиторії. Першим таким журналом стало німецьке видання «Сад орхідей» (нім. Der Orchideengarten) іншою назвою якого є «Фантастичні сторінки» (нім. Phantastische Blätter). Основною часткою літератури, опублікованої у цьому журналі, були нові та інтерпретовані німецькі історії та перекладна література, передусім французька.

Першим англomовним журналом є «Дивні історії» (англ. Weird Tales), заснований у 1922. Першими історіями, опублікованими на його сторінках, є ранні роботи Кларка Сміта, Сібері Квіна та Говарда Лавкрафта. Саме на сторінках «Дивних історій» вперше публікувалися Міфи Ктулху – історії про вигаданий Лавкрафтом всесвіт, один з найпопулярніших серед читачів фентезі. Іншою історією, що пізніше отримала численні кіноадаптації, є історії про Конана Варвара, написані відомим Робертом Говардом у 1920-1930-х роках. Говард написав загалом 21 історію, з яких 17 були опубліковані у журналі «Дивні історії». Хоч видання і було присвячене саме фентезі, воно публікувало і наукову фантастику, яка тривалий час не мала власного журналу. Передусім, журнал став першим місцем публікації творів Едмонда Гемілтона. Видання мало свої злети й падіння, зокрема й тривалі перерви у роботі, проте з 2019 року воно відновило свою роботу й продовжує публікувати «пророчі історії про темне фентезі, космічний жах, надприродну помсту та чаклунство жаху»¹².

Ще одним культовим журналом фентезі стало «Невідомі (Світи)» (англ. Unknown (Worlds)), який діяв з 1939 по 1943 роки. Тоді як «Дивні історії» здебільшого публікували темне фентезі, цей журнал зосередився на більш витончених та гумористичних історіях, як от «Темніше ніж ти думаєш» (англ. Darker Than You Think) Джека Вільямсона та «Проблема з водою» (англ. Problem with Water) Горація Голда відповідно.

---

¹² «*Prophetic tales of dark fantasy, cosmic horror, supernatural revenge, and the sorcery of terror*»

Популяризація жанру фентезі серед дорослого населення Європи прийшла після закінчення Великої Війни, або ж Першої світової війни. Першою причиною є видання дитячого фентезі наприкінці 19-на початку 20 століття, тобто період дитинства багатьох читачів та письменників фентезі 20 століття, так Клайв Люїс, буди дитиною, захоплювався історіями Марка Твена, що надихнули його на написання власних історій. Іншою причиною популяризації колись дитячого жанру стала сама Війна. Велика частка населення Європи не лише стала свідками жахів війни, але і її учасниками. Вище згаданий Клайв Люїс, буди ірландцем, не зміг стояти осторонь, коли почалась війна, і під час Весняної офензиви (Весняного наступу) 15 квітня 1918 року отримав сильні поранення й через кілька тижнів був демобілізований. Його товариш, Дж. Р. Р. Толкін, брав участь у кількох важливих боях, зокрема в одній з найкривавіших та найзапекліших битв Першої світової війни – Битві на Соммі, що забрала життя його двох найближчих друзів. Саме в окопах на території Франції Толкін почав створення свого легендарного всесвіту, адже саме тоді й з'явилися образи Лутієн та Берена:

Але міфологія (і пов'язані з нею мови) вперше почала формуватися під час війни 1914-1918 рр.. Ядро міфології, матерія Лутієн Тінувіель і Берен, виникло з невеликої лісової галявини, заповненої «болиголовами» (або іншими білими парасольками) поблизу Руса на півострові Холдернесс, куди я час від часу їздив, коли був вільний від полкових обов'язків, перебуваючи в гарнізоні Хамбер у 1918 році.»¹³

Битва на Соммі послужила також прототипом для однієї місцевості у «Володарі Перснів». В одному з листів, Толкін пише, що «Мертві Болота та підходи до Мораннону мають щось від північної Франції опісля Битви на Соммі»¹⁴; а одного

---

¹³ «But the mythology (and associated languages) first began to take shape during the 1914-18 war...The kernel of the mythology, the matter of Lúthien Tinúviel and Beren, arose from a small woodland glade filled with 'hemlocks' (or other white umbellifers) near Roos on the Holderness peninsula — toto which I occasionally went when free from regimental duties while in the Humber Garrison in 1918.»

Kambury, R. War Without Allegory: WWI, Tolkien, and The Lord of the Rings // *The U.S. World War I Centennial Commission* (<https://www.worldwar1centennial.org/index.php/articles-posts/5502-war-not-allegory-wwi-tolkien-and-the-lord-of-the-rings.html>) [доступ від 28.05.2022]

¹⁴ «the Dead Marshes and the approaches to the Morannon owe something to northern France after the Battle of the Somme»

Tolkien, J. R. R. *The Letters* (C. Tolkien, Ed.). HarperCollins, 1981. ст. 321

з головних героїв порівнює з ветеранами: «Фродо поділяє долю багатьох ветеранів, на яких після повернення додому залишаються невидимі шрами»¹⁵.

Перша книга Дж. Толкіна про Середзем'я отримала назву «Гобіт» (англ. *The Hobbit*) і була опублікована у 1937 році. Трилогію «Володар Перснів» (англ. *The Lord Of the Rings*) опублікували у 1954 році. Обидві історії швидко заповнили серця читачів Британії, а вже у 1960-х роках – і Сполучених Штатів Америки. Друга половина двадцятого століття стала добою цікавості не лише до читання літератури «меча та чаклунства», але й до її дослідження. На це зокрема мали вплив саме роботи Толкіна. Для свого всесвіту – Середзем'я – Толкін створив різні раси, історію кожної та, найцікавіше, мови та письмо. Письменник створив Синдарин та Квенью для Ельфів, Кхуздул для гномів, а також Чорну говірку для Мордору. За життя, Толкін опублікував лише дві праці про Середзем'я, проте з робочих нарисів син Толкіна, Крістофер, зібрав та видав ще кілька, серед яких зокрема «Сильмариліон» (англ. *Silmarilion*), яка є нібито літописом вигаданого всесвіту, та «Берен і Лутієн» (англ. *Beren and Lúthien*), з яких і почалася епоха високого фентезі.

Не можна не згадати та про товариша Толкіна – Клайва С. Люїса, автора циклу романів про Нарнію. Люїс віродив жанр порталного фентезі, помістивши мости в чарівний світ у різних закутках реального світу. На відміну від Толкіна, Люїс будував «Хроніки Нарнії» на християнських принципах та моралі, намагаючись таким чином донести мудрість кожному читачу, не залежно від його віку та віросповідання. Окрім широковідомих «Хронік», Люїс написав також і космічне фентезі – «Космічну трилогію», яка розповідає про різні світи створені Господом та відносини між ними. Тоді як його товариш намагався перенести читача у вигаданий, цілком нереальний світ, Люїс намагався показати читачу про можливість у звичайному буденному житті.

---

¹⁵ «*Frodo shares the fate of so many veterans who remain scarred by invisible wounds when they return home*»

Tolkien, Simon. Tolkien's Grandson on How WW1 Inspired The Lord of the Rings. // *BBC* (<https://www.bbc.com/culture/article/20161223-tolkienes-grandson-on-how-ww1-inspired-the-lord-of-the-rings>) [доступ від 30.05.2022]

Двадцяте століття відкриває двері та для феміністичного фентезі. Однією з найкращих письменниць стає Урсула Ле Гуїн, яка створює власний всесвіт, який отримує назву «Земномор'я». Ле Гуїн писала у період так званого стилю Толкіна, проте вона намагалася створити щось нове. Цикл про Земномор'я налічує шість частин: у перших трьох (1966, 1971, 1972) головним героєм є Гед, проте в останніх (1990, і дві у 2001) письменниця вирішила зосередитися саме на жіночому протагоністі та розвитку феміністичної літератури, що й зробило її однією з найвпливовіших авторок фентезі в історії.

Останнє десятиліття двадцятого століття побачило появу ще однієї культової письменниці – Джоан Роулінг. Письменниця опублікувала свою першу книгу – Гаррі Поттер та Філософський камінь – у 1997 році, й історія одразу здобула успіх у світі. Роулінг написала її для власних дітей, проте книга стала популярною й серед дорослого населення. Одним з факторів успіху став власне створений всесвіт. Тоді як Толкін та Ле Гуїн розповідали про нереальний світ, а Люїс використовував реальний та нереальний, Роулінг їх змішала – світ чаклунів існував у реальному світі, де звичайні люди, так звані «магли» навіть не здогадувались про існування чарів, а події розвивались у «реальному часі» (тоді як у Хроніках Нарнії час йшов по-різному у двох світах). Наступні книги були опубліковані у 1998, 1999, 2000, 2003, 2005, 2007 роках, а з 2001-2011 роки вийшла ще й екранізація книг. Джоан Роулінг написала ще кілька книг про всесвіт чаклунів та чаклунок, зокрема «Фантастичні звірі та де їх шукати», «Казки Барда Бідла», а також сценарій п'єси-продовження циклу, яку назвала «Прокляте дитя» (2016), що розповідає про дітей головних героїв оригінальної історії. Можна з впевненістю сказати, що три покоління виросло на історіях про Гаррі Поттера, і дозволило ще глибшому розвитку фентезі.

Історія фентезі сягає глибин людської історії, маючи корені у міфах, легендах та фольклорі й сягає довершених вигаданих всесвітів. Його становлення та розвиток були складними й зустріли велику хвилю критики. Проте завдяки

завзятості та фантазії багатьох письменників та письменниць фентезі зуміло вибороти своє місце в пантеоні найпопулярніших літературних жанрів у світі.

1.3. Загальні функції фентезі

Фентезі як жанр має свої функції, як і будь-яка інша література. Окремих праць щодо цих функцій не має, проте вони «приховані» у назві субжанрів. У цьому розділі я розглядаю загальнолітературні функції, особливі функції, притаманні фентезі, а також окремі субжанри та яку роль вони виконують.

Розпочнімо зі функції, загальних для усіх жанрів літератури, зокрема й жанру фентезі. Споконвіку, першочерговою функцією літератури (усної чи письмової) була **пізнавальна**. Через оповідки, людство пізнає світ: власний та чужий. Одна з теорій походження фентезі якраз й підтверджує цей факт, адже полягає у тому, що саме таким шляхом й виник цей жанр – пізнанням та поясненням світу навколо, через розповіді про власні й далекі землі, та через міфологію. Саме з таких оповідок людство пізнавало природу, явища, соціум та самих себе. Часто автори фентезі використовують елементи свого та чужого оточення та фольклору, й використовують їх при створенні своїх історій.

Іншою функцією, що відіграє не меншу роль ніж пізнавальна і є не менш старою, є **виховна**. Більшість літератури навчає читача (або ж слухача) розрізняти Добро від Зла, повчає про хороші вчинки та наслідки поганих, а також розвиває найкращі якості, як доброта, щедрість, хоробрість та інші. Автори повчають свою аудиторію через використання різних образів та наділення героїв різними якостями, і спонукає до формування власного ставлення і навчання на успіхах та помилках персонажів.

Ще однією функцією, притаманною більшості художньої літератури, зокрема фентезі, є **естетична**, або ж **розважальна**. Будь-яка історія має на меті викликати у читача позитивні емоції, відірвати від буденності та отримати

насолоду від прочитаного, навіть якщо історія й була подекуди сумною. Естетична функція також допомагає аудиторії знаходити красу у найменших деталях не лише у книгах, але й у їхньому житті. Історії для дітей зазвичай мають перш за все розважальну функцію, адже вони, як ще недосвідчені читачі, мають бути зацікавленими у цих книгах.

Важливою функцією є **культурна**, яка є наближеною до пізнавальної. Література допомагає нам пізнавати інші культури, проте фентезі навчає не вважати щось далеке та інше чужим та загрозливим. Автори зрідка створюють ідеальні «нації», саме для їхньої реалістичності, адже жодна нація у світі не є досконалою.

Функцією, яка притаманна окремим субжанрам фентезі, здебільшого високого, є **соціальна**. Література часто є дзеркалом суспільства й зображає не лише його позитивні, але й негативні елементи. Такі історії мають на меті донести через окремих читачів та цілі групи людей проблеми, які їх оточують, як от дискримінація чи нерівність, та знайти способи їх рішення.

Поруч з цією функцією стоїть **політична**, яка зустрічається здебільшого у найбільших фентезі, як от «Пісня Вогню та Льоду» Джорджа Мартіна. Як і соціальна, політична функція має на меті показати політичне життя суспільства: постійну боротьбу за владу, місце й роль простолюдців у цьому житті тощо.

Функцією, схожою на політичну, є **ідеологічна**. Ця функція має на меті сформувати ідеологію читача навколо певного світогляду, ідей, переконань й часто використовувалась як засіб пропаганди. Фентезі не є винятком, адже часто відтворює погляди свого автора, чи то політичні, чи то релігійні, чи будь-які інші. Література допомагає суспільству розширювати свій світогляд, і навіть критичне мислення.

Однією з головних функцій літератури та фентезі є **критична** функція. Як згадувалось вище, автори створюють образи, які викликають у читачів різні

почуття: жалість, відразу, повагу тощо. Саме через літературу люди можуть розвивати своє критичне мислення, піддавати сумніву інформацію та вчинки інших.

Література фентезі має ще одну функцію – **лінгвістичну**. Література фентезі допомагає зберегти стару мову, стару лексику і, часом, дає їм «другий шанс». Такий підхід популярний зокрема у субжанрах «меч та магія», «історичне фентезі», «fairy tales» тощо, події яких часто відбуваються у часи, що нагадують Середньовіччя. Використання застарілої лексики має кілька функцій. Перш за все, вони мають на меті показати «середньовічність» історії – автори використовують слова, які часто зустрічаються у літературі того часу й зникають із загального вжитку вже здебільшого у XVII столітті. Другим завданням архаїзмів у фентезі є відмежування штучного світу, створеного пером письменника, від реального, у якому живе читач. Таку лексику суспільство нині зустрічає зазвичай лише в книгах і саме їх використання є найкращим способом відчуження або ж віддалення. Третє завдання є схожим на друге – застарілі слова додають історії риси легенди, міфу чи казки. Часто автори намагаються зробити відчуття, нібито історія й насправді могла відбутися колись давно, й використання архаїзмів лише допомагає цій меті. І, мабуть, одним з найяскравіших функцій використання архаїзмів є передача соціальної ієрархії або ж відносин між окремими персонажами. Наприклад, автор одного з найпопулярніших циклів фентезі «Після Вогню та Льоду» Дж. Мартін використовує неймовірну кількість англійських архаїзмів. Зазвичай він вкладає цю лексику у вуста древніх родів, наприклад дому Старк, або ж нижчим кастам суспільства. За допомогою лексики та граматики можна передати не лише стародавність, але й сучасність – вище згаданий Дж. Мартін використовує сучасну лексику (за винятком слів, що стосуються технічного прогресу чи сленг, наприклад), щоб передати швидкоплинність життя у столиці, у якій зустрічаються представники багатьох народів, різних прошарків суспільства.

Неймовірна фантазія авторів змінює не лише світогляди читачів чи створює нові світи, але й змінює мови світу.

1.4. Субжанри фентезі та їхні функції

Окрім загальнолітературних функцій можна виокремити також функції окремих субжанрів фентезі. Фентезі налічує понад п'ятдесят субжанрів, та кожен з яких має кілька функцій, з яких одна чи дві зазвичай мають більшу вагу за інші. У цій частині я аналізую функції окремих субжанрів фентезі та подаю до них приклади.

Головною функцією **християнського** фентезі є ідеологічна, тобто пропагування християнської віри. Ця ідея може бути яскраво зображена у творі, проте часто автор намагається замаскувати її, щоб привабити більшу аудиторію читачів. Одним з найкращих прикладів християнського фентезі є цикл про Нарнію К. С. Люїса. Ця книга отримала світове визнання й досі вабить мільйони читачів кожного року. Окрім того, друга («Лев, Біла Відьма та Шафа»), третя («Принц Каспіан») та четверта («Підкорювач Світанку») частини циклу отримали всесвітньо популярні екранізації. З першого погляду звичайного читача, цикл не має видимих зв'язків з християнством, проте для вірян він став цілим відкриттям того, як можна говорити про Господа та їхню віру. Ця книга отримала популярність не лише серед дитячої аудиторії, якій легше читати про вигаданий світ і так навчатися християнської моралі, але й серед дорослого населення, які отримали змогу поглянути на усе з нового боку. Ще однією працею К.С. Люїса, яка є прикладом християнського фентезі, є «Космічна трилогія», більшість подій якої відбуваються на інших планетах Сонячної системи. На тих планетах й досі згадують старі історії, які на Землі описані у Біблії, та для них вони справжні. З цих двох циклів одного автора можна бачити, яким різним може бути християнське фентезі, та все одно розповідати про одне.

Утопічне фентезі має на меті показати ідеальне суспільство, щоб спонукати читачів досягнути його. Такі ідеалізовані світи часто будуються на власних поглядах та віруваннях автора. Варто пам'ятати, що хоч утопія і є ідеальним місцем, у ній й надалі присутні конфлікти. Прикладом такої книги є «Завжди повертаючись

додому» Урсули Ле Гуїн. Це історія про постапокаліптичний світ, у якому майже не пам'ятають про старі часи. У цьому світі існує утопічний народ – вони відмовилися від влади, не мають не роботящої касты, їх не цікавлять сусідні народи чи їхні території. Проте навіть у них є хвороби, задрість та жорстокість. Проте вони розв'язують ці проблеми добротою чи розмовою, для зменшення масштабу конфліктів. Ще однією книгою-прикладом утопічного фентезі є «Пригоди Гуллівера» Джонатана Свіфта. Ця історія розрахована на більш юну аудиторію, проте вона спонукає створювати ідеальний світ навколо не менше за інші. На відміну від «Завжди повертаючись додому», у якій події відбуваються у (не)далекому майбутньому, Джонатан Свіфт показує, що у сьогоденні також можуть бути такі суспільства, як от ліліпути, що живуть в один час з людьми.

Поруч з утопічним фентезі стоять **антиутопічне/дистопічне** фентезі. Перш ніж перейти до визначення функцій цього субжанру, варто визначити їхнє значення. Загалом ці два терміни є взаємозамінними, проте деякі дослідники так не вважають і дотримуються іншої думки. За основним визначенням, термін «антиутопія/дистопія» – це дуже погане та/або нечесне суспільство, у якому присутні страждання, особливо у вигаданому світі у майбутньому, що пережило жахливі події (атомна війна, напад прибульців, або ж природні катастрофи)¹⁶. Проте другим варіантом визначення є розрізнення термінів. Антиутопія є протилежністю утопії, тобто світом видимо жахливим, у якому всі його бачать саме таким. Тоді як дистопія є суспільством, у якому жахи та страждання приховані за маскою ідеальності. Антиутопічне/дистопічне фентезі дещо відрізняється від загального визначення жанру – у ньому відсутня магія, а події зазвичай відбуваюся на Землі минулого, сьогодення або майбутнього. Головна функція цього субжанру – показати можливі наслідки для суспільства за продовження негативного розвитку людства. Найкращим прикладом антиутопії є трилогія Сюзанни Коллінс «Голодні

---

¹⁶ Dystopia // *Cambridge Dictionary*

(<https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/dystopia>) [доступ від 31.05.2022]

Ігри». Ця серія є приклад дистопічного фентезі – після «падіння Сполучених Штатів у хаос», новостворений Панем став ідеалом суспільства, щоправда, чим далі від столиці, тим краще видно справжній стан суспільства. «Квестом» у цьому субжанрі є спроба налагодити світ і відродити справедливість. Антиутопічне фентезі є складнішим. Одним з найкращих письменників цього субжанру вважають роботи Джорджа Орвела, зокрема «1984». Головним завданням цього роману, й субжанру відповідно, є застереження читачів щодо небезпеки (тоталітарної) влади, розслідування правди й фактів, та маніпуляція ними.

Загалом, функцій фентезі є стільки скільки й творів – одна праця може належати до кількох різних субжанрів та виконувати кілька функцій, може навіть створювати власні функції. Основною функцією фентезі є розширення світогляду читача, вплив на нього та розвиток власного «я».

РОЗДІЛ 2

ВИЗНАЧЕННЯ ФУНКЦІЙ ФЕНТЕЗИ У РОМАНАХ ДЖОНА РОНАЛЬДА РУЕЛА ТОЛКІНА ТА ДЖОАН РОУЛІНГ

Будь-яка розмова про фентезі чи дослідження цього жанру не може не оминати кількох імен. Наприклад, Говарда Філіпса Лавкрафта вважають найкращим автором темного фентезі (зокрема хоррору), а його інноваційні Міфи Ктулху й досі знаходять відгомін у сучасному суспільстві. Сага «Пісня Льоду й Полум'я» Джорджа Мартіна належить до Високого фентезі та охоплює важливі проблеми реального сучасного світу – політична корупція, соціальна нерівність, релігійний екстремізм, радикальний фемінізм тощо. Проте фентезі неможливе без двох культових авторів, які змінили цей жанр. Мова йде про Джона Рональда Руела Толкіна та Джоан Роулінг.

Бібліографія Джона Р. Р. Толкіна, що стосується Середзем'я, є надзвичайно багатою, проте у своєму дослідженні я використовувала лише праці безпосередньо опубліковані автором, тобто «Гобіт» та «Володар Перснів». До цієї саги належать також «Сильмариліон», «Історія Середзем'я» (англ. *The History of Middle-earth*), «Незавершені оповіді Нуменору і Середзем'я» (англ. *Unfinished Tales of Númenor and Middle-earth*), «Діти Гуріна» (англ. *Unfinished Tales of Númenor and Middle-earth*), «Берен і Лутієн» (англ. *Beren and Lúthien*) та «Падіння Гондоліна» (англ. *The Fall of Gondolin*) – ці історії опублікував син Джона Р. Р. Толкіна, Крістофер Толкін, з окремих неорганізованих фрагментів. У дослідженні я використовую джерела мовою оригіналу, тобто англійською, та український переклад, для кращого розуміння справжньої інтенції автора.

При дослідженні функцій у серії романів Джоан Роулінг я використовую усі основні частини саги про Гаррі Поттера англійською мовою (оригінал) та український переклад. Я не беру до уваги другорядні праці, такі як п'єси (сценарії)

«Гаррі Поттер та Прокляте дитя» (англ. Harry Potter and the Cursed Child), «Фантастичні звірі та де їх шукати» (англ. Fantastic Beasts and Where to Find Them) та «Фантастичні звірі: Злочини Гріндельвальда» (англ. Fantastic Beasts: The Crimes of Grindelwald), а також книги «Бібліотеки Гогвортсу»: «Фантастичні звірі та де їх шукати» (англ. Fantastic Beasts and Where to Find Them), «Квідич крізь віки» (англ. The Quidditch Through the Ages) та «Казки Барда Бідла» (англ. The Tales of Beedle the Bard).

У цьому розділі я розповідаю історію авторів та що надихнуло Дж. Р. Р. Толкіна та Дж. Роулінг на написання своїх культових робіт і виокремлюю основні функції, які виконує та чи інша серія романів.

2.1. Джон Р. Р. Толкін та натхнення для романів про Середзем'я

Джон Рональд Руел Толкін народився у 1892 році в Оранжевій Республіці (нині провінція Фрі-Стейт у Південно-Африканській республіці). З раннього дитинства Толкін захоплювався природою, зокрема деревами, та мовами. З підліткових років автор займався створенням штучних мов – під час вивчення Латини та Англо-Сакської, він «познайомився» з мовою Анімалік, винаходом своїх кузин сестер Інклдон (одна з них, Марджорі Марі стала мисткинею, відомою своїми вітражами). Згодом спільними зусиллями вони створили Невбош, після чого з'явилась перша вигадана цілком юним Джоном мова Наффарін. До 17 років Толкін вивчив Есперанто – найбільш відому штучну мову, в основу якої покладено латину з вкрапленнями польської, англійської, німецької та російської мов. Цікавою є написана у 1909 році праця «Книга Фоксрука» (англ. «The Book of the Foxrook») – у ній ми бачимо перші спроби створення штучних алфавітів Толкіна.

У 1911 році Толкін починає навчання у Коледжі Ексетер Оксфордського університету, через 2 роки змінює спеціальність з класики на англійську мову та

літературу. Через десяток років Джон Толкін вже виступав перед студентами цього ж університету як викладач Англо-Сакської мови й Англійської мови та літератури.

У 1916 році Дж. Толкін одружився з Едіт Мері Братт, в яку був закоханий майже 10 років. Саме вона стала прототипом однієї з ключових героїнь в історії про Середзем'я, та про це згодом. Едіт також стала його опорою та супроводжувала його продовж його становлення від бідного студента до одного з найвпливовіших письменників та лінгвістів в історії людства.

Джон Толкін не пішов одразу до Британської армії для боротьби у Першій світовій війні, натомість спершу отримав диплом, що викликало хвилю обурення у його оточення. Після закінчення базового військового вишколу, Толкіна направили у Францію – регіон одних з найактивніших бойових дій, де він взяв участь у Битві на Соммі. Велика війна вплинула не лише на фізичний та моральний стан автора, але й надихнула його на створення багатьох образів та історій, які пізніше опублікували у «Гобіті» та «Володарі Перснів». Перша світова війна завершилася для Джона Р. Р. Толкіна траншейною гарячкою, яку він підхопив у битві на Соммі. До кінця війни Толкін скидався між шпиталем та роботою у гарнізоні. Перебуваючи на лікуванні у Стаффордширі, він розпочав роботу над «Книгою втрачених сказань» (англ. *The Book of Lost Tales*) – перших нарисів про світ Середзем'я. Першою працею стало «Падіння Гондоліну» (англ. *The Fall of Gondolin*)¹⁷, яку він написав на нотатнику. На жаль, Толкін не дописав цю історію – працю батька завершив син Толкіна, Крістофер, після його смерті.

Найважливішим етапом у творчості Толкіна стало післявоєнне життя автора. Спершу він працював над створенням Оксфордського словника англійської мови (англ. *Oxford English Dictionary*), де займався виведенням етимології германських слів. У 1920-х роках він також досліджував «Беовульф» (англ. *Beowulf*) – його лекції пізніше опублікували окремою книгою. Германська мова та література мала

---

¹⁷ Tolkien, J. R. R. *The Letters* (C. Tolkien, Ed.). HarperCollins, 1981. ст. 234

великий вплив на творчість Толкіна – Беовульф є одним з основних джерел автора під час написання книг про Середзем'я, а окремі імена були запозичені з цієї мови.

Згодом Толкін повертається до викладацької роботи. У 1930-х під час викладання у Коледжі Пемброк він написав «Гобіта» та почав роботу над «Володарем Перснів». Роботу над останнім він завершив лише у 1948 році, а опублікував ще через кілька років у 1954.

Останні 20 років життя Толкін провів у славі – «Гобіт» та «Володар Перснів» підкорили читачів у різних регіонах світу, зародився рух «толкієністів». Смерть дружини у 1971 похитнула автора, який слідував їй згодом, у 1973 році.

Натхнення для створення своїх культових творів Толкін знаходив впродовж усього життя. Перебування молодого автора у Швейцарії у 1911 році пізніше створило образ Імлистих гір і прототип головного персонажа «Гобіта», Більбо Беггінса. У листах Толкіна до сина, він згадує цю подорож:

Подорож Гобіта (Більбо) з Рівенделу до іншого боку Імлистих гір, навіть зісковзування з лискучих каменів до соснового лісу, оснований на моїх пригодах у 1911. ¹⁸

Едіт також стала прототипом персонажа з всесвіту Середзем'я. Про це ми можемо прочитати у листі Джона Толкіна до сина Крістофера присвяченому смерті дружини автора:

Я врешті зайнявся Маминою могилою. ... Напис, який я хотів би, такий:

ЕДІТ МЕРІ ТОЛКІН

1889-1971

Лутієн

---

¹⁸ «The hobbit's (Bilbo's) journey from Rivendell to the other side of the Misty Mountains, including the glissade down the slithering stones into the pine woods, is based on my adventures in 1911.»

: коротко і просто, за винятком *Лутієн*, що говорить мені більш за безліч слів: вона була (і знала що була) моєю Лутієн.¹⁹

Битва на Соммі – одна з найжорстокіших в історії – «допомогла» у створенні однієї з локацій у Середзем'ї: «Мертві Болота та підступи до Мораннону завдячують дечим Північній Франції після Битви на Соммі».²⁰

Можемо підсумувати, що «Гобіт», «Володар Перснів» та інші праці про Середзем'я виникли з простого життя Джона Толкіна – його надихали давні історії, його власне життя та люди навколо.

2.2. Джоан Роулінг та натхнення для романів про Гаррі Поттера

Джоан Роулінг народилась у 1965 році в Англії. Свою любов до книг вона успадкувала від матері, Енн, і написала першу історію, коли їй було лише шість років. З самого дитинства Джоан любила писати, а час проводила за прочитанням Дікенса й Толкіна.

Після закінчення коледжу, Джоан часто змінювала місце праці та продовжувала писати, проте не опублікувала жодної праці. У 1990, коли її поїзд з відставанням рухався до станції Кінг Кросс, у неї з'явилась перша ідея написання історії, яка зробила її найпопулярнішою письменницею світу. Роулінг писала

---

¹⁹ *«I have at last got busy about Mummy's grave. ... The inscription I should like is:*

EDITH MARY TOLKIEN

1889-1971

Lúthien

: brief and jejune, except for Lúthien, which says for me more than a multitude of words: for she was (and knew she was) my Lúthien.»

Tolkien, J. R. R. *The Letters* (C. Tolkien, Ed.). HarperCollins, 1981. ст. 463

²⁰ *«the Dead Marshes and the approaches to the Morannon owe something to northern France after the Battle of the Somme»*

Tolkien, J. R. R. *The Letters* (C. Tolkien, Ed.). HarperCollins, 1981. ст. 321

кожну вільну хвилину і згодом розіслала рукопис кільком агентам, з яких лише один відгукнувся. Перший роман про хлопчика-чарівника опублікувати у 1997 році він одразу став бестселером. Відтоді Роулінг стала найбагатшою письменницею у світі, її книги отримали популярні кіноадаптації й вона врешті зуміла здійснити мрію стати письменницею.

На створення образів для «Гаррі Поттера» її надихали люди з різних етапів її життя. Її батьки, Енн та Пітер, познайомилися у потязі – у першому романі, «Гаррі Поттер та Філософський камінь» перша зустріч головних персонажів відбувається за таких самих обставин:

Прочинилися двері, й до купе зайшов найменший з рудих хлопців.

— Тут хтось сидить? — запитав він, показуючи на місце навпроти Гаррі. — Ніде місця немає.

...

Тільки-но він підняв паличку, як прочинилися двері купе. Знову прийшов хлопець, від якого втекла жабка, та цього разу з ним була дівчинка, вже одягнута в нову гогвортську мантію.

— Ви не бачили жабки? Невіл загубив жабку, — сказала дівчинка. Вона мала командирський голос, густе каштанове волосся й трохи завеликі передні зуби.

Деякі персонажі також мають прототипів у реальному житті. Наприклад, образ Рона – найкращого друга Гаррі Поттера – є відгомонам найкращого друга Джоан, Шона Харріса, якому вона присвятила другу частину циклу «Гаррі Поттер і Таємна Кімната»: «я ніколи не думала описати Шона у (образі) Рона, але Рон має Шонові манери»²¹.

Якщо Джон Р. Р. Толкін часто ділився джерелами свого натхнення, то Джоан Роулінг радше зазначає, що ці образи просто виникали у її уяві, тож

---

²¹ «*I never set out to describe Sean in Ron, but Ron has a Sean-ish turn of phrase.*»

Biography // Bloomsbury (<https://www.bloomsbury.com/uk/discover/harry-potter/j-k-rowling/biography/#:~:text=J.K.%20Rowling%20first%20had%20the,were%20on%20scraps%20of%20paper>) [доступ від 27.05.2022]

дослідники та шанувальники «Гаррі Поттера» можуть лише припускати про глибини появи історії про чаклунів та відьом.

2.3. Функції фентезі крізь призму основних мотивів «Гобіта», «Володаря Перснів» та «Гаррі Поттера»

Романи Джона Р. Р. Толкіна «Гобіт» і «Володар Перснів» та цикл романів Джоан Роулінг «Гаррі Поттер» належать до субжанру фентезі, який називається Високе фентезі (англ. high fantasy). Для того, щоб дослідити їхні основні мотиви, необхідно спершу дати визначення цьому субжанру.

Романи, що належать до цього субжанру, мають кілька спільних елементів: 1) локація; 2) персонажі; 3) боротьба; 4) об'єм; 5) тема.

Твори високого фентезі зазвичай є **об'ємними** – їхні історії більш розвинуті, більш закручені, зазвичай розкривається тема кожного головного персонажа, саме тому вони часто складаються з кількох частин, як Саги в давнину.

Може бути два варіанти **локації** високого фентезі: цілком нереальний світ, який може нагадувати реальний (наприклад, Середзем'я, яке за розвитком можна порівняти з європейським середньовіччям) або паралельний реальному світу (наприклад, як у «Гаррі Поттері» – світ чаклунів та чаклунок існує паралельно зі звичним світом). Спершу ці світи складно порівняти з реальним, проте окремі питання, що підіймає автор, можуть спрямовувати нас на цю думку, наприклад: соціальні питання (нерівність, бідність, дискримінація), політичні чи ідеологічні питання тощо.

Варто звернути увагу і на особливість **персонажів** у високому фентезі. Зазвичай персонажі належать до певного архетипу. Кожен архетип має на меті зблизити читача з тим чи іншим персонажем, допомогти знайти своє місце в команді чи суспільстві, та навчитись визначати ці архетипи у реальному житті.

Пропоную розглянути кілька основних архетипів використовуючи романи «Гаррі Поттер», «Гобіт» та «Володар Перснів»:

Головним протагоністом високого фентезі є **негероїчний герой**: хоч автор зазвичай вказує читачеві на головного героя, все ж він не ідеальний. Візьмімо, наприклад, Більбо Бегінса з «Гобіта» та Гаррі Поттера. Гобіти (тобто і сам Більбо) є непримітним народом, що ніколи не вирізнявся своєю хоробрістю чи славою. Гаррі Поттер – сирота, якого виховали у нелюбові. Обоє з першого погляду нічим не нагадують героїв. Проте їхня готовність до самопожертви заради порятунку інших робить їх сильнішими за інших персонажів. Духовна сила зазвичай є важливішою за фізичну у високому фентезі, що подає хороший приклад читачам, особливо юній аудиторії.

Кожен протагоніст має свого **лідера/наставника**. Візьмімо до прикладу Гандальфа та професора Дамблдора. Наставники сильні своєю мудрістю – вони навчають, спрямовують та піклуються про своїх «підопічних». Наставник також готовий на самопожертву – що Гандальф, що Дамблдор жертвували собою, заради порятунку своїх друзів, і навіть після своєї загибелі вони продовжують настановляти своїми словами.

Сюжет високого фентезі зазвичай є емоційно складним, насиченим, саме тому в історії зазвичай є **«блазень»**. Цей термін позначає персонажа, який зазвичай є легким контрастом серйозній історії, звеселяє своїх друзів та читача своїми діями. У «Володарі Перснів» такими персонажами є Меррі та Піппін – кузени головного героя, які попри невимовні випробування зберігають почуття гумору та допомагають іншим. У «Гаррі Поттері» такими персонажами також є брати – Фред та Джордж, які хоч і борються за справедливість, проте своїми веселими способами.

Оскільки основною темою високого фентезі є боротьба добра та зла, кожен протагоніст має свого антагоніста. Кожна історія має свого головного **поганця** – у «Володарі Перснів» таким є Саурон, а у «Гаррі Поттері» – Волдеморт. Це не

звичайні смертні – це наймогутніші особи у цих уявних всесвітах, і їх можна перемогти лише спільними зусиллями.

Важливим елементом кожного високого фентезі є **команда**, адже жоден головний герой не може впоратись з антагоністом самотужки, саме тому автори дають йому побратимів, які йому допомагають. У «Гобіті» такою командою є компанія Торіна Дубошита, тоді як в «Гаррі Поттері» – Орден Фенікса та Армія Дамблдора. Команду об'єднує одна мета і перемогти вони можуть лише спільними зусиллями.

Тематика високого фентезі є досить різноманітною. Я зупинюся на кількох центральних темах, притаманних цьому субжанру: тема боротьби добра і зла, й тема війни – та спробую їх окреслити через порівняння романів «Гобіт», «Володар Перснів» та «Гаррі Поттер».

Кожне високе фентезі побудовано навколо **боротьби добра та зла**, проте у різних її виявах. Перший тип це боротьба протагоніста проти антагоніста. У «Гаррі Поттері» образи протагоніста й антагоніста яскраво і чітко визначені – головним героєм є Гаррі, а головним поганцем – лорд Волдеморт. Дж. Р. Р. Толкін натомість не так чітко виділяв ці образи, як це зробила Дж. Роулінг, натомість ми можемо сказати лише узагальнено, що у «Володарі Перснів» це боротьба між Заходом та Мордором, а у «Гобіті» – між компанією Торіна Дубошита і «темними силами», які містять не лише дракона Смога, але й орків, тролів, варгів, навіть людей. Якраз ця неоднозначність і приводить до другого типу боротьби добра та зла – це внутрішня боротьба персонажів. У «Володарі Перснів» ми маємо кілька персонажів, які переживають цю боротьбу. Наприклад, Фродо та Голлум (справжнє ім'я якого Смеагол) – обидва звичайні Гобіти, нічим непримітні особи. Проте під впливом Персня в обидвох починається внутрішня боротьба – у Смеагола, перебуваючи під владою Персня протягом кількох століть, домінує зло, тоді як у Фродо – добро. Проте Дж. Р. Р. Толкін до останнього сподівався, що сторона добра у Голлума перемаже, варто лише проявити трохи добра, поваги та піклування до нього.

Важливою і центральною темою у високому фентезі та романах Дж. Р. Р. Толкіна та Дж. Роулінг є **війна**. Тема війни зазвичай розвивається протягом усієї історії, міняє свої тенденції, проте вона відрізняється у романах двох авторів. У Джоан Роулінг війна є радше очікуваною і прогресуючою – авторка вводить антагоніста в історію і конфлікт розвивається відтоді, кульмінацією війни є фінальна битва, яка ознаменує початок щасливого життя після перемоги. Натомість Джон Р. Р. Толкін бачив війну на власні очі й саме тому його бачення війни кардинально відрізняється, що ми бачимо і в його романах. У «Гобіті» та «Володарі Перснів» війна є тривалою – це війна, яка триває тисячоліттями і її кінець не прийде з перемогою у «фінальній» битві. Автор розуміє і показує читачам, що добро виграє не кожну битву, і ціна перемоги є високою – це загибель невинних, воїнів, це страждання – фізичні та моральні – вцілілих. Для Толкіна війна – це рана, яка ніколи не загоїться.

ВИСНОВКИ

Жанр фентезі залишається одним з найменш досліджених не лише в Україні, але й світі. Тоді як сучасне фентезі є відносно новим, цей жанр існував споконвіку під різними іменуваннями та у різних форматах.

Найбільшою особливістю у визначенні жанру фентезі є термінологія. В англійському літературному дискурсі на позначення саме цього жанру використовують близькі між собою терміни «fantasy» і «fairy-stories». Різницею між ними є період їх використання: другий термін – історичний, і до середини ХХ століття використовувався як основний на позначення цього літературного жанру, тоді як перший здобув популярність лише нещодавно. Другою особливістю є різниця між англійським та українськими літературними дискурсами щодо термінології. На позначення сучасного фентезі в англійському дискурсі існує лише один термін на позначення даного жанру – «fantasy», в українському ж окрім «фентезі» часто використовується також термін «фантастика» – вони часто є взаємозамінними та не мають чіткого розмежування як в англійському просторі. Цікаво також, що в англійській літературі фентезі та фантастика є різними жанрами, тоді як в українській фентезі часто є субжанром фантастики. Третьою особливістю є відсутність єдиного визначення фентезі що в англійському, що в українському дискурсах, проте загалом основними елементами літератури цього жанру зазначають магію, риси середньовічного лицарського епосу, квест та особистісний ріст персонажів.

Хоч фентезі й вважають сучасним жанром, проте його історія тягнеться крізь століття і тисячоліття. Історію становлення цього жанру можна умовно поділити на кілька етапів. Перший етап – міфологія та фольклор, у яких з'являються перші елементи фентезі. Другий етап припадає на епоху Середньовіччя та Ренесансу і є періодом зародження популярних образів та мотивів. Третій етап – один з найважливіших і найскладніших. Перш за все, саме у цей час

зароджується саме сучасне фентезі, проте цей період знаменується також появою першого наукового дискурсу навколо фентезі. Важливо також зауважити, що вікторіанську добу можна вважати добою «підпільництва» – письменники для поширення та зацікавлення читачів були змушені «маскувати» свої праці під щось інше: пригодницьку літературу, дитячу літературу тощо. У цей період набувають популярності саги, які стали основою багатьох, зокрема і ключових, творів фентезі. Четвертий етап є перехідним – він припадає на початок ХІХ століття й основним його досягненням є створення та популяризація журналів про фентезі, у яких молоді автори могли публікувати свої твори. «Золота доба» фентезі – п'ятий, ключовий етап – умовно розпочинається з Великою війною. Саме у цей період розпочинають свою творчість гіганти фентезі – Дж. Р. Р. Толкін, Клайв Люїс та інші. На цю добу припадає також і збільшення кількості легендарних письменниць фентезі, перш за все Урсули Ле Гуїн. Золота ера продовжується й у 90-х роках минулого століття, які знаменували період написання та публікації одного з найпопулярніших циклів фентезі «Гаррі Поттер», написаних британською авторкою Дж. Роулінг. Початок ХХІ століття підхопив хвилю попереднього десятиліття – нині фентезі є одним з найпопулярніших жанрів літератури та культури загалом, і привертає увагу не лише читачів різного віку, але й науковців.

Загалом, жанр фентезі виконує кілька функцій – виховну, естетичну, культурну, соціальну, політичну, ідеологічну, критичну та лінгвістичну. В одному літературному творі можуть виконуватись кілька функцій залежно від субжанру. Кожен субжанр має свою основну (або основні) функції – наприклад, у християнському фентезі основною є ідеологічна, а в антиутопічному зазвичай політична.

Праці Дж. Р. Р. Толкіна «Володар Перснів» та «Гобіт» вважають канонічними у сучасному фентезі. Вони, як і цикл романів «Гаррі Поттер» Дж. Роулінг, належать до так званого «високого» фентезі й поєднують у собі усі вищезазначені функції. Проте високе фентезі має також свої особливості. Романи, що належать до цього субжанру, мають кілька спільних елементів. Перш за все,

вони більш об'ємні за інші твори – у них детально описаний кожен персонаж чи кілька персонажів, історія більш розвинута, триваліші часові періоди тощо. Друге це локація – події відбуваються або в уявному світі, який може мати сучасні реалії життя, або ж у паралельному, де поруч співіснують реальний та вигаданий світи. Третьою особливістю є персонажі, точніше архетипи персонажів. У високому фентезі, зокрема у «Володарі Перснів», «Гобіті» та «Гаррі Поттері», є основні архетипи: негероїчний герой, який перебуває у постійній боротьбі з собою; лідер/наставник, що навчає героя/героїв; «блазень», що є веселим контрастом у здебільшого похмурих сюжетах; поганець, який зазвичай має надлюдські здібності і є найсильнішим буттям у вигаданому світі; і команда, без якої герой не може побороти поганця.

Хоч романи фентезі мають безліч різних сюжетів, високе фентезі має кілька основних тем, які прослідковуються у кожному творі, і це теми боротьби добра і зла, та тема війни. Тему боротьби добра і зла можна умовно поділити на кілька підтем: боротьба безпосередньо протагоніста й антагоніста, наприклад, Гаррі Поттер проти Лорда Волдеморта; боротьба сторін, наприклад, компанії Торіна Дубощита та темних сил орків та гоблінів; а також внутрішня боротьба персонажа, як от, наприклад, протистояння Фродо та Голлума силі Персня. Центральною у творах високого фентезі є війна, яку автори різних періодів зображують по-різному. Дж. Роулінг має дещо ідеалізований образ війни – її очікують, до неї готуються, вона триває недовго, після чого настає перемога добра. Дж. Р. Р. Толкін має зовсім інше зображення війни – він як ветеран однієї з найкривавіших битв в історії бачить її інакше. Для нього жодна перемога є по-справжньому солодка – він розуміє її ціну і показує це у своїх романах.

Підсумовуючи, жанр фентезі є одним найцікавіших для дослідження – його становлення тривало століттями, він має безліч різновидів та авторів, і поєднує у собі елементи багатьох інших жанрів. Окремої уваги заслуговують субжанри та глибинне дослідження кожного з них та їх функцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Толкін, Дж. Р. Р. *Володар Перстенів*. Львів, Астролябія, 2006.
2. Толкін, Дж. Р. Р. *Гобіт*. Львів, Астролябія, 2015.
3. Ролінг, Дж. *Гаррі Поттер і філософський камінь*. А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, Київ, 2002.
4. Ролінг, Дж. *Гаррі Поттер і таємна кімната*. А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, Київ, 2002.
5. Ролінг, Дж. *Гаррі Поттер і в'язень Азкабану*. А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, Київ, 2002.
6. Ролінг, Дж. *Гаррі Поттер і келих вогню*. А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, Київ, 2003.
7. Ролінг, Дж. *Гаррі Поттер і Орден Фенікса*. А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, Київ, 2003.
8. Ролінг, Дж. *Гаррі Поттер і напівкровний Принц*. А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, Київ, 2005.
9. Ролінг, Дж. *Гаррі Поттер і смертельні реліквії*. А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, Київ, 2007.
10. Tolkien, J. R. R. *The Lord of the Rings. Being the First Part of The Lord of the Rings*. 40th ed., Ballantine Books, 1973.
11. Tolkien, J. R. R. *The Return of the King*. Ballantine Books, 1975.
12. Tolkien, J. R. R. *The Two Towers*. Ballantine Books, 1973.

13. Rowling, J. K. *Harry Potter and the Chamber of Secrets*. Bloomsbury Publishing PLC, 1998.
14. Rowling, J. K. *Harry Potter and the Deathly Hallows*. Scholastic, 2007.
15. Rowling, J. K. *Harry Potter and the Half-Blood Prince: Children's Edition: Children's Edition*. Bloomsbury Publishing PLC, 2005.
16. Rowling, J. K. *Harry Potter and the Philosopher's Stone*. Bloomsbury Publishing PLC, 1997.
17. Rowling, J. K. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*. Bloomsbury Publishing PLC, 1999.
18. Rowling, J. K. *Harry Potter and the Goblet of Fire*. 1st ed., Bloomsbury Publishing, 2000.
19. Rowling, J. K. *Harry Potter and the Order of the Phoenix*. 1st ed., Bloomsbury Publishing, 2003.
20. Tolkien, J. R. R. *The Letters* (C. Tolkien, Ed.). HarperCollins, 1981.
21. "Fantasy // Literary Devices (<https://literarydevices.net/fantasy/>), 25.03.2015 [доступ від 31.05.2022]
22. Bassham, Gregory. *The ultimate Harry Potter and Philosophy: Hogwarts for Muggles*. Hoboken, N.J: Wiley, 2010.
23. Flieger, Verlyn. *There Would Always Be a Fairy Tale: More Essays on Tolkien*. Ashland: The Kent State University Press, 2017.
24. James, Edward, and Farah Mendlesohn. *The Cambridge companion to fantasy literature*. Cambridge New York: Cambridge University Press, 2012.

25. Kurkjian, Catherine & Livingston, Nancy & Young, Terrell & Avi. *Worlds of Fantasy*. *Reading Teacher*, 59, 2006. c. 492-503.
26. Slusser, George E., and Eric S. Rabkin. *Intersections: fantasy and science fiction*. Carbondale, Ill: Southern Illinois University Press, 1987.
27. Slusser, George E., and Eric S. Rabkin. *Mindscapes, the geographies of imagined worlds*. Carbondale, Ill: Southern Illinois University Press, 1989.
28. Stanton, Michael N. *Hobbits, elves, and wizards: exploring the wonders and worlds of J.R.R. Tolkien's «The Lord of the rings»*. New York: St. Martin's Press, 2001.